

120 éve lett Nemzeti Színház az aradi teátrumból

Grandiózus ünnepség volt Aradon 1902. május 1-jén. Az Arad és Vidéke tájékoztatása szerint a színház épületét kívülről fellobogózták, a feldíszített előcsarnokban nagy cserepekben pálmafák sorakoztak, a műszaki személyzet új öltözéket kapott, a jegyszedők búzavirág-kék uniformist, a portás vörös libériát.

Helyi előkelőségekből állott az elegánsan öltözött publikum javarésze, köztük a város vezetői Institoris Kálmán polgármesterrel, Urbán Iván főispánnal az élen, valamint a színügyi bizottság tagjai. A neves meghívottak között volt többek között Festetich gróf, a vidéki színházak felügyelője, Váradi Antal, Bartók Lajos, Géczy István, Murai Károly, a megnyitó előadás műveinek szerzői.

Először Csiki László főrendező köszöntötte a jelenlevőket, majd következett a díszelőadás a következő programmal (a színlap alapján):

Ünnepi nyitány (írta Zichy Géza), vezényel a helyi karmester, Orbán Árpád

Alkalmi proológ (írta és előadja Somló Sándor, a budapesti Nemzeti Színház tagja)

Tannhäuser (ária), előadja Zilahyné

Ő (színházi jelenet Herczeg Ferenctől)

Prológ (írta Váradi Antal), előadja P. Lukács Juliska

Mohács után (történelmi dráma) I. felvonás, írta Bartók Lajos

Prológ (ez ünnepélyes alkalomra írta Ábrányi Emil, előadja Gazdy Aranka);

Himnusz (előadja a személyzet).

Így avatták fel az aradi Nemzeti Színházat.

A megnevezés – nagy általánosságban nekünk, magyaroknak – a budapesti teátrumot jelenti, és rendszerint eszünbe se jut, hogy ezt a titulust más – igaz nem sok – vidéki színház is viseli, az meg főként nem, hogy egykor itt Aradon is nemzetinek hívták egykor a színházat (és valószínű, az lenne ma is, ha nem történt volna impériumváltás).

Mint színházi státusz elég nehéz a fogalmat körülhatárolni. A 19. század első felében elsősorban azt jelentette, hogy az együttes nem németül, hanem saját anyanyelvén játszik (az 1800-as évek elején a színlapokon nemzetinek nevezték magukat a vándortársulatok is).

Később a jelzőt hivatalosan olyan város színházához kapcsolták-kapcsolják, amely képes fentartani egy nemzeti kultúra szempontjából kiemelt jelentőségű teátrumot, ez ugyanakkor jelentősebb állami támogatást is jelentett. (Akkoriban a „nemzeti” jelzőnek megvolt a maga ünnepélyessége, patetikus utóöngéje, amely ma már nem létezik – miután napjainkban Magyarországon nemzeti a dohánybolt és a hulladékgazdálkodás is.)

A 19. század második felében magyar nyelvterületen nemzeti színháznak nevezett teátruma kevés városnak volt: Pesten és Kolozsváron kívül csak Miskolcon (1857-től), illetve Pécsen (1895-től) hívták így a színházat. (Az anyaország több vidéki teátruma a címet 1945 után vagy még később kapta meg).

Az aradi színház 1902-es „nemzetiesítésének” lehetőségét **Leszky András** színidirektor „hozta össze”.

A 19. század második felében ehhez –egészen leegyszerűsítve a kérdést – először is szükség volt jól felszerelt kőszínházra, amely olyan városban áll, ahol a lakosság nemzeti összetétele, műveltsége, anyagi helyzete lehetővé teszi, hogy a nézőtér estéről estére megteljen akkor is, ha a színpadon nemcsak olcsó szórakoztatás, hanem igényes, kulturális szempontból jelentős műsorszolgáltatás is zajlik. A 19. század végén ehhez még az is hozzákerült, hogy a színészete állandósítva legyen. Ez az akkori szóhasználatban azt jelentette, hogy az együttes legkevesebb 8-9 hónapig ugyanazon az egy helyen szerepeljen, ez évente minimum évi 200-210 előadást jelentett.

Aradon 1817 óta volt volt kőszínház, és rendszerint nyári szezon is, de ez utóbbi átmeneti „arénákban” zajlott, ami nem jelentett teljes garanciát, az évi 200-nál több előadás megtartására a modern színjátszás igényeinek megfelelő nyári színházépületre is szükség volt. A város elöljárói évek óta tárgyalgattak az ügyről, de nem jutottak dűlőre, amíg nem jent meg a sikeresen tevékenykedő, vállalkozó szellemű direktor, Leszkay, aki szerződésben garantálta, hogy a színház mindenkori irányítója az építés költségeit részletfizetéssel a városnak megtéríti. A fizetnivaló évente elég sok volt, –akkor 6000 korona–, amit még az őt követő direktoroknak is –évi bevételüktől függetlenül–több mint 10 évig fizetni kellett.

Leszkay András (1863–1928) sajátos alakja volt a színésztársadalomnak. Mikor 1902-ben a fővárosba kerül, az ottani *Hazánk* című lap így jellemzi: mielőtt a színidirektorságra vállalkozott volna, „Satyó,” ahogy vidéken becézték, az előkelő társaság népszerű tagja volt, „földesúr Biharországban, és gavallér embernek ismerte Debrecen, Kassa, Nagyvárad, Arad. Ambiciózus, energikus személyiség, ereje a vállalkozó képességében van, és emellett ezermester, a debreceni teátrumot is – ahol a felesége színésznő volt – egy eredeti ötlettel a saját műhelyében gyártott villanyapparátussal látta el.” Saját nyilatkozata szerint – ezt a színházat akarta megmenteni a csődbejutástól, 1901 őszétől azért vállalta el ott az igazgatóságot, s erre rá is ment a vagyona.

Valószínűleg ez volt a „tanulópénz”, mert Aradon már értett „a szakmához”, a sajtó az ő direktorkodása idején gyakran ír arról, hogy a színház anyagilag is sikeres intézmény. Ilyen megállapítások később csak Szendrey igazgatása idején jelennek meg, ez talán nem véletlen, mert Szendrey pályája elején Leszkay együttesének színésze volt, tőle tanulta el a direktori „mesterséget.”

Leszkay tíz éves (1892–1902) itteni direktorkodása java részt sikeres volt, remek színészeket szerződtetett, fellendítette az operajátszást, az együttes repertoárja gazdag volt, a közönség szerette, becsülte.

A nyári színház építése Tabakovics Emil tervei alapján 1899 október 2-án kezdődött meg, az épület 1900 májusának végére készült el. A több mint ezer személy befogadására alkalmas nézőteret négyszáz erkélyüléssel a gyulai kaszárnya idehozott és átalakított tetőzete borította (ez Leszkay ötlete volt). A színpad 20 méter hosszú, 17 méter magas, 22 méter széles volt. A színház 1900 márc 28). A tornyos épület a Simonyi (a mai Gh. Lazăr) utca végén állt, közel a Maros-parthoz és a sétányokhoz, ez fokozta a vonzerejét. A nyári színház 1939-ig szolgálta Arad színházjáró közönségét, akkor – rossz állapotára hivatkozva – lebontották.

A megnyitó május 31-én volt. *„Ünnepnap ez – nyilatkozta Leszkay András a sajtónak május 30-án – midőn a vándorbotot letéve először játszom társulatommal az állandó színészetnek emelt színkörben”*. Népes együttese 58 tagból állott akkor, közöttük olyan kiváló színészekkel mint Angyal Ilka, Fenyéri Mór, Nyilasi Mátyás, Pethes Imre, Odry Lehel, Felhő Rózsi.

A műsor a következő: Ünnepi nyitány; Faragó Rezső: Prológ (Turcsányi Olga előadásában); *Szökött katona*, első felvonás, *Szigetvári vértanúk* első felvonás.

Az augusztus végéig tartó három hónapos szezon igazi könnyű nyári műsort szolgáltatott. Operettek, népszínművek, vígjátékok bohózatok váltották egymást. Ahogy a prológ is *megfogalmazta*:

„Akik előtt a színpad idegen

Azokat hódítom meg én, igen

Színházba járó lesz szintén e réteg

Csak ami vonzza, legyen jó csalétek

Amíg az én mókáimon nevet

Megkedveli a színművészetet”

A Nyári színház azonban nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, a hosszú, csak itt, helyben zajló szezon deficittal zárult. Naiv elképzelésnek bizonyult, hogy a helybeliek egész nyáron meg tudják tölteni a nézőteret, erre a legideálisabb program esetén sem lett volna elég közönség. (Teljes nyári programja a „téli” társulatnak még ma sincs egyetlen városban sem a történelmi Magyarország területén.) A következő években – például Szendrey hosszú direktorsága idején nyáron itt helyben rendszerint 50-60 előadást tartott, ezt követően hat hétre vagy egy-egy hónapra más városban léptek fel, az itteni nyári épület sem maradt üresen, itt mások szerepeltek.

Az állandósulás alkalmából a Színészegyesület igazgatótanácsa levélben mondott köszönetet Arad szabad királyi város tanácsának még október elején, majd június 22-én egy újabb átírat, amikor a nyári színház már valóban működött. Ebben tájékoztatják az aradiakat, hogy jegyzőkönyvileg is köszönetet szavaztak Aradnak, *„mert a színészet állandósítása mind a hazafiasság, mind közművelődés szempontjából döntő fontosságú, és megtermi a gyümölcsöket, mely a város jövőjére is áldás lesz.”*

„Isten malmai” azonban lassan örölnek, az engedélyt a „nemzeti színház” név felvételére csak 1902 februárjában adta meg a Belügyminisztérium (továbbá ehhez kapcsolva 8000 korona szubvenciót), de Leszkayt ekkor már elsősorban a fővárosi színházának ügye foglalkoztatta. A nagyratörő direktor számára 1901-ben váratlanul lehetőség nyílt arra, hogy kibérelje a budapesti – 1897-ben magánszínházként létrejött– Magyar Színházat, 1902 ta -vaszáig mindkét színház igazgatója mintegy 500 alkalmazottal, s már nem foglalkozik az

ünnepélyes avatással, így ez a következő direktor, Zilahy Gyula feladata lett, aki látványos színházavatást szervezett.

A következő napokban a színvonalas összeállítást a nagyközönség számára délutánonként megismételték, de az avatást követő hét minden napján esténként is tulajdonképpen ünnepi műsor volt. Alkalmanként elhangzott egy-egy verses prológus is, amely a bemutatásra kerülő színpadi mű előtt annak műfajáról szólt. Volt vígjáték *A király házasodik*, zenés vígjáték (*Lumpácius Vagabondus*), dráma (*Sardou Fedora*), opera (*Faust*), népszínmű (*A tót leány*), operett (*Nebáncsvirág*). A prológusok sajnos elvesztek, pedig érdekes lenne mai szemmel újraolvasni a verses, műfaj-népszerűsítő szövegeket.

A műsort szervező ambiciózus igazgató Zilahy (1859–1938), aki az előző évadban még a fővárosi Nemzeti népszerű színésze volt, április 19-én érkezett aradra, és 11 nap után már meg is volt a megnyitó (Leszkay néhány nappal azelőtt „pakolt el”). Igazgatói pályafutásának Arad az első állomása, mint ahogy vidéki színész is itt volt utoljára 1889-ben. Több mint 10 év vidéki szereplés után Paulay Ede innen vitte a fővárosba, a Nemzetihez, ahol megbecsült, elismert ember, a Farkas-Ratkó-díj birtokosa, a pesti FÉSZEK klub egyik alapítója, mindenki kedves „Zsülje”, mikor pályát váltva társulatot alapított, és megpályázta az Aradot.

Nyilatkozatai alapján az igazgatásra nagy művészi célok sarkallták. Zilahynál nemesebb ambícióval még nem vonult be Aradra igazgató – írta a helyi sajtó egykoron –, és olyan sem volt még egy, akivel a háromévi szerződöttes ideje alatt ennyire elbánt volna a helyi színügyi bizottság. (Arad és Vidéke, 1902. december 7.)

Aradra érkezése előtt nagy lendülettel készül az itteni „világmegváltásra”, például megvásárolja még ideérkezése esztendejében *Az Ember tragédiá-*

ja Zichy–Rottonara-féle talán legszebb díszlet- és kosztüm-együttesét, a darab itt Aradon 1902 októberében ezzel „felszereléssel” került színpadra. Az első évada idején vállalkozott arra, hogy vidéki magyar teatrumban először vigyen színpadra Wagner-operát, a *Lohengrin* bemutatója 1903. február 20-án volt. A fővárosi operaház igazgatója, Mader Raoul táviratban gratulált az első vidéki *Lohengrin*-előadás sikeréhez. Cosima Wagner, a zeneszerző özvegye később táviratban köszönte meg férje művének aradi bemutatását.

Zilahy tűzte műsorra itt például Gorkij *Éjjeli menedékhely* című drámáját is, amelyben az egyik fontos szerepet Somlay Artúr játszotta, aki akkor az itteni színház tagja volt.

Három éves direktorsága nem volt igazán sikeres. Ehhez hozzájárultak személyes konfliktusai is a színügyi bizottsággal, az újságírókkal, de az igazi ok, amiért kénytelen volt feladni terveit, anyagi természetű. Ő is hibázott, de az államtól ígért pénzt sem kapta meg teljes egészében. Mai szemmel nézve megdöbbentő a támogatási rendszer, amely erre az időre kialakult. Tallián Tibor tanulmányának adatai szerint: az 1900-as év költségvetésében a vidéki színházak összesen ötvenhatezer korona támogatást kaptak (ebbe nem tartozott bele Kolozsvár, amelynek negyvenezer korona értékű volt a szubvenciója, mert félig állami kezelésben működött), míg a fővárosi opera egyedül ötszázretet, pénz elosztásának arányai később sem változtak.

A direktor visszaemlékezésében így jellemzi a helyzetet: (de azt hiszem, a megállapítás általános érvényű): Az igazgató: „*ha a színházat üzletileg vezeti, nem állhat hivatása magaslatán, ha pedig a hivatást választja, nem teljesít üzletet*”. A művészi teljesítményre törekvő igazgatók szinte mindegyike szegényen halt meg. Zilahy saját magát, Leszkayt, Mariházyt és Aradi Gerőt hozza fel

állítása igazolására, ez utóbbiról így ír: „*Debrecenben Aradi Gerőt láttam sírni, amikor díszlethordó pónilovát elárverezték.*

Ezzel együtt 1905-től az őt követő színigazgató, Szendrey Mihály direktorságának első szakaszában az aradi Nemzeti Színház java részt megbízhatóan működik, tevékenységét országos elismerés kíséri.

Az intézmény 1919-ig viselte a rangos nevet, az impériumváltás után ismét városi színház lett. Az egykori címet napjainkra néhány levelezőlap és színházi plakát őrzi még–és remélem– az utókor emlékezete.

Piroska Katalin

Nyugati Jelen Évkönyv. 2022

Könyvészet

Piroska Katalin–Piroska István, *Az aradi színjátszás 130 éve (1818–1948)* I. k. Arad, 2012.

Talján Tibor, *Főváros és vidék a magyar operaművelésben.* Muzsika, 1997/január

Magyar színművészeti lexikon 1994., Bp.

Zilahy Gyula (Zsül), *50 év, ifjúságom, életem,* 1931 Bp.